

УДК: 341.36

DOI: 10.15587/2523-4153.2021.247459

МЕТОДОЛОГІЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ НОВИХ ТИПІВ ОЗБРОЄННЯ ЗАСОБАМИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Р. Г. Меликов

How to cite:
Melykov, R. (2021). Methodology of regulation of new types of weapons by means of international humanitarian law: emergence and development. ScienceRise: Juridical Science, 4 (18), 42–45. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.247459>

The purpose of the article is to identify the methodology, used in international humanitarian law for the regulation of new types of weapons. Under the settlement of the objectives of the article, regulation is understood as the establishment of permits, prohibitions and restrictions on the use of this type of weapon in accordance with the basic principles of international humanitarian law.

The article is methodologically based on the works of foreign and Ukrainian researchers, devoted to the problems of the settlement of new weapons systems in international humanitarian law. The empirical basis of the article was formed by international treaties in the field of international humanitarian law and codified customs of this industry, as reflected in the codifications, developed by the International Committee of the Red Cross.

The article establishes that in international humanitarian law there is an obligation for states to assess the compliance of new weapons systems with international humanitarian law. At the same time, this norm has two disadvantages. First, it is too abstract, which allows states to avoid the obligation to assess each time with reference to the fact that a certain type of weapon does not fall under the definition of a new type of weapon. Secondly, international humanitarian law does not contain specific mechanisms to hold violating states accountable.

It is concluded, that it is necessary to revise the current international legal regulation of the obligation to assess new weapons systems in the direction of its concretization and strengthening of responsibility for non-compliance. Corresponding changes can be made to the Additional Protocol to the Geneva Conventions of 1977, or introduced by adopting a separate protocol.

Keywords: international humanitarian law, law of The Hague, law of Geneva, new types of weapons, codification of international humanitarian law

© The Author(s) 2021

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license hydrate

1. Вступ

Збройні конфлікти були і залишаються супутником людства протягом всієї його історії. Природно, що учасники бойових дій завжди прагнули нанести якомога більшу шкоду супротивнику, при цьому піддаючи самих себе якомога меншому ризику. Це спричинило активне використання різноманітних механізмів, над розробкою яких працювали найкращі винахідники. Можна згадати Архімеда, який уславився як видатний дослідник природних наук, але також став відомий своїми бойовими машинами. Видатний художник, вчений та філософ часів Ренесансу Леонардо да Вінчі за життя був відомий, в першу чергу, як військовий інженер, що не тільки вдало керував артилерією під час облог, але й розробляв моделі машин, що в майбутньому стали гвинтокрилами, танками, літаками. Довгий ряд людських винаходів, що слугували справі руйнування, можна продовжувати. Розвиток воєн і технологій пов'язаний, і в філософській думці точаться запеклі дискусії як саме: чи війна зумовлює розвиток, або чи розвиток зумовлює війну, або обидва явища є проявом якихось більш глибоких рушійних сил [1, с. 99]. Якою б не була відповідь на це питання, факт залишається фактом – кожний свій винахід люди здатні пристосувати для воєнних цілей. Не став виключенням і штучний інтелект, що найчастіше використовується на сучасному полі бою.

Поява нових видів зброї часто супроводжується спробами обмежити, або взагалі заборонити її застосування. Однак, як показує практика, розвиток технологій завжди відбувається швидше, ніж їхнє врегулювання. Що більш руйнівна зброя опинялася в руках люди, то більше спроб обмежити її здійснювалося, причому чим далі, тим більше такі обмеження зумовлювалися не релігійними міркуваннями, а міркуваннями загальнолюдської етики (розуміння деяких видів зброї як надмірних та нелюдських), а пізніше правом. Міжнародному гуманітарному праву відомі норми

про обмеження нових видів зброї, однак залишається питання наскільки ці норми є ефективними. Це питання особливо актуальне в наш час, коли розвиток воєнних технологій відбувається неймовірно стрімкими темпами, випереджаючи здатність не тільки врегулювати такі види зброї, але й навіть достатньо них осмислити.

2. Літературний огляд

З методологічної точки зору слід відзначити, що регулювання використання певних систем озброєнь може здійснюватися з декількох позицій. З точки зору міжнародного гуманітарного права (МГП), йдеться про обмеження засобів ведення війни. З точки зору прав людини, слід вести мову про обмеження в застосуванні зброядь, що можуть бути джерелом порушення прав людини. Не завжди можливо провести чітко розрізнення між цими правовими режимами, оскільки вони тісно пов'язані, побудовані на схожих ідеологічних засадах, головною з яких є гуманізм.

М. Догель наприкінці XIX століття звернув увагу, що до способів ведення війни належать «всі дії та всі засоби, за допомогою яких комбатанти однієї з воюючих сторін намагаються знищити силу протидії іншої; такими засобами для послаблення спротиву ворога є фізична сила, насильницькі дії, хитрощі та омана» [2, с. 55]. На думку вченого, існує потреба в обмеженні застосування сили та омани, що передбачають застосування способів ведення війни, які призводять до надмірного насильства над людською особистістю.

Не розв'язана проблематика точного співвідношення засобів та методів навіть в сучасному МГП. Так, професор Ф. Кальсховен присвятив дослідження даному питанню, але так і не зміг запропонувати чіткий розподіл між засобом та методом. Він пропонує розглядати заборони, встановлені в Гаазьких конвенціях, як заборону засобів ведення війни, а заборону, що міститься в Женевських конвенціях – заборону методів ведення війни [3, с. 79]. Уявляється, однак, що таке розрізнення знов таки прив'язується до формального критерію закріпленості певної заборони в певному міжнародному нормативно-правовому акті, і не відображає сутності даних заборони.

Можна виділити також деякі позиції в українській правовій доктрині. Так, М. В. Грушко стверджує що міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право не виключають одне одного, а в разі суперечності між їхніми нормами слід користуватися принципом «*lex specialis derogate legi generali*», яким визначається пріоритет спеціальної норми над загальною. Спеціальною нормою в даному випадку виступає міжнародне гуманітарне право. Для кожної конкретної ситуації слід окремо визначати чи повинна застосовуватися загальна норма права прав людини, або спеціальна норма МГП [4, с. 32].

О. В. Сенаторова наводить визначення, відповідно до якого заборона та обмеження використання засобів ведення війни стосується заборони використання конкретних видів зброї (наприклад, розривних куль чи протипіхотних мін). Обмеження методів ведення війни – це обмеження способів використання будь-якої зброї, навіть тієї, що не потрапляє під обмеження засобів ведення війни [5, с. 66].

Таким чином, в доктрині існує бачення необхідності обмеження методів та засобів ведення війни. Водночас, немає для цього достатніх методологічних підстав, зокрема недостатньо опрацьована термінологія. Наведеними міркуваннями зумовлюється потреба в подальшому дослідженні.

3. Мета та задачі дослідження

Метою дослідження є виявлення методології, що застосовується в міжнародному гуманітарному праві для врегулювання нових типів озброєння. Під врегулюванням для цілей статті розуміється встановлення, відповідно до основних принципів міжнародного гуманітарного права, дозволів, заборон та обмежень на застосування даного типу озброєння.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- Встановити природу міжнародно-правового зобов'язання держав з врегулювання правового статусу нових типів озброєнь;
- Виявити вимоги, що пред'являються міжнародним правом до нових типів озброєнь;
- Простежити порядок виконання державами зобов'язання з контролю нових типів озброєнь;
- Встановити можливості для вдосконалення міжнародно-правового регулювання нових типів озброєнь.

4. Матеріали та методи

Стаття методологічно ґрунтується на працях іноземних та українських дослідників, присвячених проблематиці врегулювання нових систем озброєнь в міжнародному гуманітарному праві. Емпіричну основу статті склали міжнародні договори в галузі міжнародного гуманітарного права та кодифіковані звичаї цієї галузі, як вони відображені в кодифікаціях, розроблених Міжнародним комітетом Червоного хреста.

5. Результати дослідження

Відомо, що відповідно до статті 36 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, «при вивченні, розробці, придбанні чи прийнятті на озброєння нових видів зброї, засобів або методів ведення війни Висока Договірна Сторона повинна визначити, чи підпадає їх застосування, за деяких або за всіх обставин, під заборони, що містяться в цього Протоколі або в будь-яких інших нормах міжнародного права, застосовуваних до Високої Договірної Сторони» [6]. Важливо визначитись що розуміється під терміном «нові види зброї». У міжнародно-правових актах, доктрині міжнародного гуманітарного права не дається визначення поняття «нові види зброї» та не розкривається його зміст. Очевидно, це пов'язано з тим, що це поняття не є чимось застиглим, а знаходиться в процесі постійного вдосконалення через те, що на певних етапах розвитку суспільства під впливом науково-технічного прогресу з'являються нові та модернізуються старі озброєння [7, с. 148].

Звичайно, стаття 36 Додаткового протоколу є прогресивним нововведенням. Зокрема, в підготовленому під егідою Міжнародного комітету Червоного хреста та коментарі 1987 року до Протоколу вказується, що метою його авторів було створити зв'язок між базовими вимогами міжнародного гуманітарного права та фактом створення державами нових видів зброї. Зasadничим принципом сформульований як обов'язок держав «визначити можливість неправомірної природи нової зброї як з урахуванням положень Протоколу, так і відносно будь-якого правил міжнародного права. Таке визначення має проводитися з урахуванням нормального застосування зброї так, як вона призначена на момент оцінки. Якщо ці заходи не здійснені, держава нестиме відповідальність в будь-якому випадку за будь-яку шкоду, що може настати через використання такої зброї» [8].

Дане застереження досить зрозуміле, оскільки сучасна стратегія дуже часто покладається не на використання військових засобів у традиційному вигляді, а на нові можливості, що отримуються від досліджень і полягають у тому, щоб створити дисбаланс військових сил по відношенню до супротивника саме методами переважаючі технології у формі нових видів зброї [9, с. 442].

Погодимося тут з Х. П. Гасером, який вважає, що стаття 36 створює «вимогу оцінки проєктів нових систем озброєнь з гуманітарної точки зору» [10, с. 81]. Варто, однак, зауважити, що за відсутності чіткої та узгодженої норми, така вимога «оцінки проєктів» ризикує перетворитися на декларацію.

З формально-правової точки зору стаття 36 Протоколу I є одним з зобов'язань держав-учасниць цього документа, яке повинно ними безумовно виконуватись. Діяльність держав щодо визначення правомірності застосування нових видів зброї включає, виходячи з зазначеної статті, низку процедур залежно від того, на якій стадії знаходиться процес його створення або придбання: наприклад, на етапі заводських випробувань, купівлі за контрактами від виробників інших держав або на етапі вивчення, розробки або озброєння. Мета цієї статті полягає в тому, щоб застерегти державу як потенційного виробника (набувача) нової зброї від можливих порушень норм міжнародного гуманітарного права. Критерії правомірності створення нових видів зброї, методів її використання зводяться до визначення того, «чи підпадає їх застосування, за деяких або за всіх обставин», під заборони, що містяться в Протоколі I або «в будь-яких інших нормах міжнародного права, що застосовуються до Високої Договірної Сторони».

В світлі цього, Е. Давид відзначає, що коли держави створюють або набувають зброю нового типу, вони повинні переконатися, чи не буде її застосування порушенням норм права озброєних конфліктів, встановленого договорами, сторонами яких вони є [11, с. 287]. В будь-якому випадку, нова зброя має відповідати елементарним вимогам міжнародного гуманітарного права, не повинна мати невивіркованої дії, або завдавати надмірних страждань.

У сучасних умовах ситуація із виконанням державами статті 36 Протоколу I ускладнюється ще й тим, що далеко не всі держави є учасниками існуючих договорів із міжнародного гуманітарного права (наприклад, США досі не стали учасником Додаткового протоколу I). Тому не дивно, що на сьогоднішній день не існує єдиного «оціночного» критерію, який дозволяв би державам визначати, які новостворені види зброї мають підлягати забороні. Теоретично, держави не повинні застосовувати в збройних конфліктах нові види зброї, які суперечать нормам міжнародного гуманітарного права. Але юридично та фактично стаття 36 Протоколу I таких вимог не містить. В ній можна побачити обов'язок оцінки, але ніяк не заборону застосування. Саме в цьому, мабуть, найбільш очевидно проявляється декларативність цього положення.

Видається, що критерієм правомірності створення та застосування нових видів зброї мають бути принципи та норми загального міжнародного права, міжнародно-правові акти, що належать до міжнародного гуманітарного права, включаючи Додатковий протокол I, та містять заборони на використання засобів ведення війни, які мають певні антигуманні вражаючі властивості. Цей обов'язок впливає також з Декларації Мартенса, що визнається частиною звичаєвого ПГП [12, с. 139]. З цього слідує необхідність (що буде докладніше обґрунтоване в наступних розділах), оцінювати чи нові види зброї:

- а) завдають надмірних ушкоджень і зайвих страждань;
- б) мають невивірчену дію;

в) ведуть до неминучої смерті;

г) завдають великої, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу.

Для визнання нових видів зброї як протиправного засобу ведення війни достатньо того, щоб вони мали хоча б одну з названих вище антигуманних властивостей. Таким чином, нові види зброї, на наш погляд, можна визначити як зброю, технічні характеристики якої вимагають правової оцінки при вивченні, розробці, придбанні або вживанні на озброєння щодо відповідності принципам і нормам загального міжнародного права, галузевим принципам і нормам міжнародного гуманітарного права, що забороняє завдавати надмірних ушкоджень і зайвих страждань, мати невиборну дію, вести до неминучої смерті, завдавати великої, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу.

Від держави не вимагається неодмінно передбачати або проаналізувати всі можливі варіанти протиправного використання зброї, оскільки майже будь-яка заборонена зброя може бути використана всупереч заборонам. У Керівництва, власне як і в самій статті 36 Протоколу I, йдеться про нові види зброї, засоби та методи ведення війни. Державам рекомендується проводити такий правовий аналіз якомога раніше – на стадії вивчення та розробки нових видів зброї або на етапі їх придбання та прийняття на озброєння, але в будь-якому випадку ця робота має бути виконана до того, як постає питання про їх застосування. У тих країнах, де є національні комітети з імплементації міжнародного гуманітарного права, владним структурам рекомендується співпрацювати з ними щодо прийняття процедури встановлення відповідності нових видів зброї нормам міжнародного права.

6. Висновки

1. Існуючих норм міжнародного гуманітарного права «явно недостатньо для послідовного і ефективного регулювання питань застосування бойових роботів. Навіть стаття 36 Додаткового протоколу № 1 до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., яка зобов'язує держави проводити аналіз та оцінку нових озброєнь, вона не містить конкретних заходів щодо юридичної відповідальності за порушення цих зобов'язань, а виконання цих зобов'язань лишається на совісті кожної конкретної держави.

2. Така оцінка має відповідати основним засадам міжнародного гуманітарного права щодо будь-яких видів озброєнь. Вони будуються на принципі розрізнення та повинні відповідати елементарним засадам гуманності.

3. В Україні формально існує механізм реалізації контролю над новими типами озброєнь, що відповідає вимогам міжнародного права, однак наразі нічого невідомо про його роботу.

4. Існує необхідність доопрацювання чинного міжнародно-правового регулювання обов'язку оцінки нових систем озброєнь в напрямку його конкретизації та посилення відповідальності за невиконання. Відповідні зміни можуть бути внесені до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1977 року, або запроваджені шляхом ухвалення окремого протоколу.

Література

1. Требін, М. П. (2016). Соціологія війни П. О. Сорокіна. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 3 (30), 95–107.
2. Догель, М. (1894). Юридическое положение личности во время сухопутной войны. Комбатанты. Казань, 372.
3. Кальсховен, Ф. (1999). Ограничения методов и средств ведения войны. Москва, 232.
4. Грушко, М. В.; Аракелян, М. Р. (Ред.) (2020). Принцип *lex specialis*: взаємозв'язок міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Правове життя сучасної України. Одеса: Гельветика, 3, 31–34.
5. Сенаторова, О. В. (2018). Права людини і збройні конфлікти. Київ: ФОП Голембовська О. О., 208.
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) (1977). 08.06.1977. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
7. Базов В. П. (2020). Теорія та принципи міжнародного гуманітарного права. Київ, 464.
8. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) (1987). 08.06.1977. Commentary of 1987. New weapons. Available at: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=F095453E41336B76C12563CD00432AA1>
9. Дейвіс, Я., Фокс, Дж. (Ред.) (2018). Щорічник СППІ 2017. Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Київ, 568.
10. Гассер, Х. П. (1994). Международное гуманитарное право. Москва, 125.
11. Давид, Э. (2000). Принципы права вооруженных конфликтов. Москва: МККК, 1144.
12. Мельцер Н., Кюстер Е. (2020). Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. МКЧХ, 398.

Received date 09.11.2021

Accepted date 07.12.2021

Published date 30.12.2021

Меликов Руслан Гюндюз огли, аспірант, кафедра Міжнародного та Європейського права, Національний університет "Одеська юридична академія", вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна, 65009
E-mail: ruslanmelykov19@gmail.com